

‘זהכא בקדשים שחייב באחריותו ור’ שמעון היא דאמר ממון בעלים הוא’ — בספר קצות החשן (שפו) כתב שנראה מכאן לכאורה שאפילו כשהממון קיים בעין אמר ר’ שמעון שהיות וגורם לממון אילו יאבד, כבר עתה הוא כממונו. וזה דלא כמו שכתבו כמה אחרונים (ע’ לעיל).
 ויש לתרץ, כיון שהקדשים הללו כבר נפסלו משום ‘זבח רשעים תועבה’, ובני העיר לא קיימו חובתם בקרבן זה והרי כבר נתחייבו באחריות להביא קרבן אחר לולא שהם נהרגין עתה, הלכך אעפ”י שהבהמה בעין סובר כאן ר’ שמעון שנחשבת הבהמה כשאר ממון בעלים, כיון שכבר חל בפועל חיוב האחריות על הבעלים להביא אחרת (פרי יצחק ח”ב טז. וכן הובא בשו”ת אחיעזר ח”ב מו, י).
 ויש שתמצו באופנים אחרים לחלק בין אחריות השומר ובין בהמה העומדת להקרבה — ע’ ברוך טעם חו”מ שם; שו”ת אחיעזר ח”ב מו, ט; ח”ג א, ג; סב, ג; אמרי בינה ד; שו”ת שבט הלוי ח”א קלה, ה).

‘אמר רבינא: לעולם בבעלי מומין... ופליגא דשמואל...’ — פירוש, לדעת רבינא — בכור ומעשר בהמה אפילו בעלי מומין, אינם נחרמים עם שאר ממון העיר, ולשמואל — בעלי מומים הרי הם לגמרי כממון בעלים ונהרגים עמה (כדפרש”י).
 ואפילו לרבינא אפשר שזו רק דעת ר’ שמעון, אבל תנא קמא חולק ולדעתו בכור ומעשר בעלי מומין — כממון העיר (וכן דעת הרמב”ם וכפי שהבין הראב”ד בדבריו, וכן פרש בכס”מ בפירוש הראשון, וכ”כ בלח”מ).
 אך אפשר שר’ שמעון אינו אלא מפרש ולא בא לחלוק, ולפי זה יש לפסוק להלכה כן [וכרבינא שהוא בתרא], שבכור ומעשר אפילו בעלי מומים — אינם נהרגים. וכן דעת הראב”ד (מובא בכס”מ שם). וכתב שבין תמימים בין בע”מ — אין שייך בהן ‘זבח רשעים תועבה’ שאינם דורון כשאר זבחים ולא מכפרים שום כפרה. ולכך ינתנו לכהן אחר.
 ומשמע בסוגיא שאפילו לדעת החולק על ריה”ג וסובר קדשים קלים אינו ממון בעלים — מעשר בהמה נחשב ממון בעלים ממש. ואולם יש דעה הסוברת שמעשר בהמה אינו ממון בעלים, לענין קרבן שבועה של שבועת הפקדון — ע’ בסוגיא בב”ק יג ובשיטה מקובצת. וע”ש בחדושי הגרנ”ט (קכא; קכג) בגדר הדבר. וע”ע בספר בית ישי קכג, ב.

‘אלא אי אתמר הכי אתמר, אמר רב חסדא: לא שנו אלא תרומה ביד כהן אבל תרומה ביד ישראל’ — תנתן לכהן שבעיר אחרת’ — הטעם שאין לאסרה לפי דעת הסובר ‘טובת הנאה — ממון’ והרי יש לו לישראל זכות טובת הנאה בממון זה, ומצד זה נחשב כ’ממונו’ — ע’ מנחת חינוך במצות ‘עיר הנדחת’; שו”ת אחיעזר ח”ג מב, ז.

‘מניין למעשר שני שנטמא שפודין אותו אפילו בירושלים, תלמוד לומר: ‘לא תוכל שאתו’ ואין שאת אלא אכילה’ — ע’ בהרחבה ביוסף דעת ב”מ נג; מכות יט.

דף קיג

‘לקלוט — דרבנן’ — ע”ע במובא ביוסף דעת ב”מ נג.

‘רבי אליעזר אומר: כל עיר שיש בה אפילו מזוזה אחת, אינה נעשית עיר הנדחת’ — הקשו האחרונים (הגאון רבי עקיבא איגר בחדושיו כאן; תורת חיים לעיל עא), מדוע עשה דושרפת אינו דוחה לאו דלא תעשון? וכמה דרכים נאמרו בהסבר הדבר:

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"א ד-ו ע"ש בארוכה) הוכיח מכאן שאין עשה דוחה לא תעשה באיסור זה של איבוד ומחיקת אזכרות.

יש שכתבו שבאיבוד כתבי הקדש, מלבד עבירת ה'לאו' יש גם 'עשה' דאת ה"א תירא [כמו שאמרו בריש תמורה על מוציא שם שמים לבטלה], ולכן אין עשה דעיר הנדחת דוחה לא תעשה ועשה של איבוד שם שמים (כן כתב בחדושי בית מאיר כאן, וכן יש בשו"ת אחיעזר (ח"ב מה, ב) — תשובת הגרא"א, חותנו של הגאון ר' חיים עוזר. וע"ע חו"א ידים ה, יז; מאור ישראל שבת קכ:).

והגרז"ר בענגיס באר (בח"ב מה, א) שר' אליעזר דרש שלא נאמרה כלל מצוה זו אלא במקום שאפשר לקיים דין השריפה גם זולת המצוה, וכל שאי אתה יכול לקיים ושרפת... ואת כל שללה, כגון שיש שם מזוזה, ממילא בעיר זו לא נאמרה הפרשה כי לא מתקיים בזה קרא כדכתיב [ולשיטתו הוא הולך במקום אחר דבעינן קרא כדכתיב. עתוס' לעיל מה:], ועל אופן שכזה לא חלה המצוה כלל.

ובמשך חכמה (ס"פ עקב) כתב (עפ"י הספרי ראה זו) שעיקר אזהרת 'לא תעשון' נאמרה בעיר הנדחת, ולכן לא שייך להקשות שידחה לאו זה, כי עיקרו בא להורות שאיננו נדחה כאן.

[והידוש שם ששם שהמזוזה מצילה את העיר בדיני אדם, כן מצילה את אנשיה מאיבוד חלקם לעולם הבא, שהרי אינם נידונים כ'עיר הנדחת'. ובוה באר את הכתוב 'וכתבתם על מזוזות... למען ירבו ימיכם' — שעבר הכתוב מלשון רבים ('ולמדתם... ושמנתם...') ללשון יחיד ('וכתבתם) לרמוז שיחיד הכותב מזוזה לביתו מציל רבים מדין אדם ומדין שמים, לכך כתוב 'וכתבתם... למען ירבו ימיכם' — שהרבים ינצלו בעבור היחיד שכתב].

וזו לשון הגר"א נבנצל שליט"א:

'הקשו בזה דליתי עשה ד'ושרפת' ולידחי ל"ת ד'לא תעשון'?

ויש לומר דכשה'לא-תעשה' נאמר על העשה הזה אין העשה יכול לדחותו, כגון עשה דהקרב פסח לא ידחה לאו ד'לא תשחט על חמץ' אף באופן דאי אפשר לקיים שניהם. וכאן נאמר 'אבד תאבדון... לא תעשון... — לרמוז דאף כשמאבדים ע"ז, אין לאבד העשוי לשם גבוה. (דומה לדברי המש"ח הנ"ל). ואולי י"ל עוד דעשה דוחה לא תעשה מפני שעשה בא מצד החיוב ול"ת מצד השלילה (וע' רמב"ן בפרוש התורה על הפסוק 'זכור את יום השבת לקדשו'), אבל כאן העשה בא מצד השלילה שבע"ז והל"ת מצד החיוב של כבוד שמים, הלכך אינו יכול לדחותו'. (דומה לזה כתב בחדושי בית מאיר שכאן שונה מכל מצוות עשה כי גוף מצות עיר הנדחת הוא מפני החטא שפגעו בכבודו של מקום, ואם כן לא מסתבר שנצווה לפגוע עוד בכבוד שמים ולעבור על 'לא תעשון').

עוד היה נראה לתרץ שר' אליעזר דרש מיתור הכתוב 'ואת כל שללה כליל' — שצריך שיתאפשר לשרוף הכל ללא יוצא מן הכלל, ומה בא זה ללמדנו, אם לומר ששורף גם כתבי הקדש, הלא אין צריך לזה קרא, דעשה דוחה ל"ת וכקושיא הנ"ל, אלא ודאי בא לומר להפך, שאם אין באפשרות לקיים הכל — אל תשרוף כלל, ומה נמצאנו למדים שכאשר יש מזוזה אין לשרוף הכל, דלולא כן, במה אני מקיים המיעוט. וזה קרוב לדברי הגרז"ר דלעיל. וכן בדומה לזה יש בבית מאיר, ע"ש. שו"ר מש"כ בשו"ת אחיעזר ח"ד עה בקוצר אמרים. אלא שלפי"ז יצא שלחכמים שורפים אף המזוזה, וזה לא שמענו.

[בבאור דברי רש"י כאן שכתבי הקדש נחשבים 'שלל שמים' — ע' חדושי רעק"א שנתקשה בדבריו ונשאר ב'צריך עיון'. ובחדושי בית מאיר פרש שמה שכתב 'ואנן' כלומר, לשיטת חכמים שחולקים על ר' אליעזר, אין המזוזה בכלל 'שללה' ולכן שורפים העיר ללא המזוזה. וע"ע רש"י וחדושי הגרז"ר בענגיס ח"ב מה, א].

'ומר סבר 'עוד' — לכמה שהיתה' — עיין עוד דוגמאות דומות לדרשת 'עוד' שמשמעותה בצורה שהיתה ולא באופן אחר — ב'משך חכמה' ראה יג, ז.

'היו בה אילנות, תלושין — אסורין, מחוברין — מותרין' — מדברי הרשב"א (ריש קדושין ע"פ התוספתא שם ד, ז) מבואר שדברים המחוברים לקרקע של עיר הנדחת — אסורים בהנאה. וצריך עיון, הלא קרקע עיר הנדחת אינה נאסרת, וצריך לומר שסובר שבתי העיר נאסרים ככתוב ושרפת באש את העיר. והטעם, משום שהרי הם 'תלוש ולבסוף חברו' [וכמאן דאמר לענין עבודה זרה שדינו כתלוש, והוא הדין לעיר הנדחת] (שיעורי ר' שמואל ריש קדושין. וכ"כ במכתב הגר"ח קניבסקי שליט"א). אלא שצריך עיון בדבר, הלא אמרו לעיל שאפילו מטלטלין אינם נאסרים אלא ב'נזבצים לתוכה' אם כן איך נאסור מחובר לקרקע (כן הקשה בשיעורי ר' שמואל שם). ולכאורה נראה ליישב שהיא הנותנת; מטלטלין שאינם בכלל 'העיר' (כב"ב סח) ואתה בא לדון רק משום 'שללה', על זה יש תנאי ד'תקבוצ', אבל העיר עצמה נאסרת משום 'שרפת באש את העיר', ואף בתיה בכלל זה. אלא שצריך עיון לפי זה מדוע אילנות המחוברים מותרים. ודוחק לפרש ש'מותרין' הכוונה שמותר לתלשם ולהנות מהם, כיון שהם מחוסרים תלישה, אכן כל עוד הם מחוברים — טעונים שריפה. וצ"ע.

'מאי עיר אחת? אמר רב חסדא: יריחו... — הפוסקים השמיטו זה, ונ' דהיינו לפי שמיום שעבר חיאל על השבועה שוב הותר לכל אדם לבנותה, ולהכי בימי דוד היתה שוממת, ולכן אמר לעובדיו שגולח חצי זקנם שבו בירחו עד יצמח זקנכם (שמואל-ב' י, ה) ובימי אלי' היו שם בני נביאים (מלכים-ב-ב, ה). (מהגר"א נבנצל שליט"א). ע"ע שו"ת ציץ אליעזר ח"י יב והי"א יב; בירור הלכה כאן.

'שלוש מפתחות לא נמסרו לשליח, של חיה ושל גשמים ושל תחיית המתים' — כינו 'מפתחות' לפי שבשלתם נאמר לשון פתיחה: ויפתח את רחמה (בראשית כט); אפתח לכם את ארבות השמים (מלאכי ג); בפתחי את קברותיכם (יחזקאל לז). [על סגולות ומנהגים שונים בשימוש במפתחות, לאשה הרה — ע' בספר מנהגי ישראל ח"ג עמ' קכו ואילך].

(ע"ב) 'אבא אליהו קפדן... אמר ליה: הא דקמן דקא קפיד מר' — איתא במסכת כלה רבתי (סוף פרק ה):

'אמר אבא אליהו זכור לטוב: לעולם אין תורה מתפרשת אלא למי שאינו קפדן, אף אני איני נגלה אלא למי שאינו קפדן. אשרי מי שפגע בו ומי שישב עמו, שמובטח לו שהוא בן העולם הבא'. [בספר מגדים חדשים (במילואים שבסוף ברכות), ציין שבכל הש"ס אין מופיע ביטוי 'אבא אליהו' אלא בשני מקומות אלו בלבד. (ואמנם יש גם בתנוד"א טו ובפסיק"ר לב, ז). והעלה השערה שדברי הברייתא במסכת כלה, ר' יוסי אמרם בשם אליהו, והוא המשך המעשה שבכאן, שאליהו השיב לו מה טעם הקפיד על שקראו קפדן, לפי שאין התורה מתפרשת וגם אינו נגלה אלא למי שאינו קפדן. ויש להמתיק הענין, שאם כי כלפי חוץ נראה אליהו שמתנהג בקפדנות ובמדת הדין — תוכו רצוף אהבה ומלא חסד, כי הכל בא כדי לכפר ולטהר ולהטיב עם ישראל, וכמו מעשה פינחס — זה אליהו, שאף כי נראה כקנאה, בעצם השיב במעשה זה את החימה מעל בני ישראל, וזכה לברית כהונת עולם שענינה חסד, שהכהן מכפר על בני ישראל ומקרבם לאביהם שבשמים (ע' מי השילוח פינחס, בדיוק הפסוק 'בקנאו את קנאתי בתוכם', ולעיל פב. וע"ע באוה"ח הק' שם). וזה אשר אמר לו אליהו שאינו נגלה למי שהוא קפדן, בזה לימדו שמדתו אינה הקפדה ודין באמת, אלא רק תורת חסד על לשוננו, וכמו האב המיסר את בנו רק מתוך אהבתו אליו, כדי לתקנו ולהטיבו באחריותו, ואדרבה, אם הוא חושך שבטו, אות הוא כי אינו אהבו באמת. לכך במקומות אלו נקטו בדוקא לשון 'אבא אליהו'].

'מאן רשעים? אמר רב יוסף: גנבי' — יש לבאר הטעם לכך שסתם מעשה רשע הוא גניבה, כענין שמצינו בדרו"ל שסתם מצוה נקראת צדקה; לפי שעיקר שלימות המעשה הוא בענינים שבין אדם לחברו, כי בהם העיקר במעשה בפועל שהרי אין חברו מרגיש יותר, לא כן במצוות שבין אדם למקום, דרחמנא לבא בעי (כדלעיל ק:). ולכך כלל מעשים טובים וצדיקים מכוונים בפי החכמים: 'צדקה', כמבואר בכמה מקומות.

מאותו הטעם סתם הגניבה מכונה סתם רשע, כי רשע הוא העדר שלימות המעשה (כמו שנאמר 'זהויה אם בן הכות הרשע' — ואין מלקות אלא במעשה, ולא שאין בו מעשה אין לוקין עליו), והוא העדר ההשלמה בין אדם לרעהו, שזהו המכוון בלא תגנוב, שרצה לומר אף בהעלם מעיני חברו ובמסתרים, לא יעשה לו רעה (ועפ"י דובר צדק עמ' 67).

עוד על סתם 'מצוה' וסתם 'עבירה' — ע' במובא בסוטה ג:

'ככתבם וכלשונם'

'בעי רחמי והבו ליה אקלידא דמטרא, וקם ואזל. ויהי דבר ה' אליו לאמר לך מזה ופנית לך קדמה ונסתרת בנחל כרית... והערבים מביאים לו לחם... כיון דחזא דאיכא צערא בעלמא, כתיב...' —

'פעמים שרואה בברור שהש"י מסייעו ומסכים עם מעשיו, עם כל זה אינו ראייה כי מעשיו ישרים באמת, ועל זה נאמר (ישעיה מ"ח) מדריכך בדרך תלך, ודרשו חז"ל (מכות י'): בדרך שאדם רוצה לילך — מוליכין אותו... הלא תראה באלהיו שאמרו ז"ל שהיה קשה לפניו יתברך עצירת גשמים, ואף על פי כן אמר לו לאלהיו לך ונסתרת וגו' ועזרו להסתר מפני אחאב בדרך נס, ואילו היה אחאב מוצאו היה מכריחו לבטל, כמו שהיה אחר כך...' (מתוך צדקת הצדיק סד).

'אבא אליהו קפדן...' —

'...ומי שדבוק לגמרי (באמיתות רצון השי"ת) הוא יכול להשתמש גם במדת השמאל וברוגזא דרבנן, ולכבוש יצר של כעס גם כן ב'לאתהפכא', לבעוס רק ברצון השי"ת. רק שזה לא שייך בעולם הזה, וכמו שאמרו (שבת קל). דמצות תפלין מרופה בידינו, דצריכין גוף נקי — פירוש, שיהיה נקי מכל מיני חמדה ונגיעה לעצמו כלל אפילו כחוט השערה, כענין אליהו שאמרו ז"ל דקפדן הוה, כי היה מרוחק מתאות גופו לגמרי כמו שאמרו (ויקרא רבה, כו) הרי אליהו שלא חטא והיינו, בחטא אדם הראשון בתאוהו וחי לעולם.

והוא יבוא לפני ביאת המשיח — פירוש, שיתגלה כחו בלבות כל בני ישראל, להיות נקיים מנגיעה לגוף לגמרי, ולהשתמש במדת הכעס והנקימה נגד העכו"ם בזרוע עוז, שיהיה נולד בלבם התעוררות זה נקרא ביאת אליהו, וכן היחידים זוכים לפרקים לגוף נקי לגמרי, אז זוכה למדרגת גילוי אליהו לפי מדרגתו וחכמתו, ואז יוכל להשתמש ברוגזא דרבנן. וכמו שהסנהדרין היו דנין דיני נפשות ולא היו אוכלין כל אותו יום (כמו שאמרו לעיל סג), שהיו צריכין להיות גוף נקי מכל חמדות עולם הזה. והוא מרופה בידינו, שאי אפשר להיות בקביעות בעולם הזה, שעדיין יש עטיו של נחש ויצר הרע בעולם. ולכן צריך להיות השמאל נעלמת, ולהשמר מכעס וקפדנות לגמרי ומקנאה ושנאה ותחרות, רק בעיניך תביט ושלומת רשעים תראה (תהלים צא), הוא כענין דום לה'

והתחולל לוי' (שם לז), שדרשו (בפ"ק דגטין ז.) דום לה' והוא יפילם לך חללים חללים. השכם והערב עליהם לבית המדרש והם כלים מאליהן — דעל ידי השכל ושקידתם בבית המדרש ודברי תורה, על ידי זה בא הניצוח ממילא, בלי שישתמש בניצוח כלל' (צדקת הצדיק ריח).

סליקא לה מסכת סנהדרין בס"ד

החטאת, שכשמתו בעליה דינה במיתה ולא ברעיה. (ובאשם – מחלוקת תנאים האם הוקש לחטאת אם לא).

לדברי שמואל, רבי שמעון חולק על ריה"ג וסובר שכל קדשים קלים אינם במיתה מלבד בכור ומעשר בהמה שהואיל ונאכל במומו לבעלים, הריהו בכלל בהמתה ודינו בסייף כשאר ממון העיר (רש"י). ולפירוש רבינא בדברי רבי שמעון, הבכור ומעשר בהמה אפילו במומם אינם נאסרים, מפני שיש להם שם לווי ואינם בכלל בהמתה שנאכלים בתורת בהמת בכור ומעשר.

נחלקו הראשונים האם יש לפסוק כרבי שמעון [כי אפשר שלא בא לחלוק על חכמים אלא לפרש] וכרבינא, שבכור ומעשר בהמה מותרים וינתנו לאחרים [ואין שייך בהם 'זבח רשעים תועבה' מאחר ואינם באים לכפרה], או שמה להלכה בכור ומעשר בעלי מומים נידונים כממון העיר (ערמב"ם וראב"ד ונושאי כליהם, עכו"ם ד).

ב. קדשי בדק הבית אינם נשרפים עמה אלא דינם כשאר הקדש שבקדושתו הוא עומד וטעון פדיה. הרמב"ם כתב שלאחר שפודים אותו – נשרף. ואין כן דעת הראב"ד ורש"י. ולדבריהם משמע שאין צריך לפדות אלא דינו כשאר הקדש.

ג. למסקנת הגמרא בפירוש דברי רב חסדא, תרומה שביד כהן – תרקב, שאין מזוללים בה כל כך לשורפה. ושביד ישראל – הואיל והתרומה יוצאת מתחת ידו ואינה שלו, הלכך תינתן לכהן שבעיר אחרת (כלומר לכהן שלא הודח עמהם. רש"י).

ד. תנן, מעשר שני ייגנו. והעמידו בגמרא (אליבא דרב חסדא) במעשר שני שנכנס לירושלים ונפלו מחיצות [שאל"כ הרי נקלט בעיר ונאכל בה], אבל חוץ לירושלים – ממון גבוה הוא ואינו נאסר. הרמב"ם סתם וכתב 'יגנו' וכבר תמה הלח"מ בטעמו. ובספר ברכת מרדכי (ח"ב טו) האריך לבאר שיטת הרמב"ם עפ"י דברי המהרש"ל בסוכה לה.

דף קיג

רכו. א. עיר הנדחת שיש בה מזוזה – מה דינה?

ב. עיר שהודחה, האם מותר לעשותה לאחר זמן גנות ופרדסים?

ג. מה דינם של אילנות הנטועים שבעיר הנדחת?

א. לסתם מתניתין, מזוזה שבעיר הנדחת – תגנו. ולדברי רבי אליעזר בברייתא, כל עיר שיש בה אפילו מזוזה אחת (וכל שכן אחד מן החומשים או ספר מכל הנביאים שאזכרת השם כתובה שם. רש"י עא.) – אינה נעשית עיר הנדחת, לפי שאי אפשר לקיים בה ושרפת באש את העיר ואת כל שללה.

ב. לדברי רבי יוסי הגלילי, לא תעשה גנות ופרדסים (והיתה תל עולם לא תבנה עוד – לגמרי משמע). רבי עקיבא אומר: לכמות שהיתה אינה נבנית (עוד – לכמה שהיתה) אבל נעשית היא גנות ופרדסים.

ג. האילנות הנטועים של עיר הנדחת אינם נאסרים בהנאה (וקבצת ושרפת – יצאו אלו שמחוסרים תלישה קביצה ושריפה. רש"י).

רכז. א. מה נכלל באלתו של יהושע על הבונה את יריחו?

ב. אלו שלש מפתחות אינם נמסרים ביד שליח?

א. יהושע אסר לבנות את יריחו, אף אם יקראו לה בשם אחר, וכן אסר לבנות עיר אחרת על שם יריחו (שאפילו שם יריחו יימחה לעולם. רש"י).

יש אומרים שלאחר שכבר בנאה חיאל, אין איסור זה נוהג, ושעל כן השמיטוהו הפוסקים.

ב. שלש מפתחות לא נמסרו לשליח; חיה, גשמים ותחית המתים. [וגם כאשר נמסר לשליח באופן מיוחד, לא נמסר אלא אחד מהם, כמו שמצינו באליהו שהוצרך להחזיר מפתח גשמים בהחיותו את בן הצרפתי].

בריך רחמנא דסייען